

Thomas van Aquino

Preken over de geloofsbelijdenis

Over de geloofsartikelen en de sacramenten

Vertaling

Jörgen Vijgen, Eric Luijten, Harm Goris,
Henk Schoot en Jacco Verburgt

Inleiding en annotaties

Jörgen Vijgen

 Parthenon

Een gezamenlijke uitgave van

het Thomas Instituut te Utrecht (Tilburg University)
www.thomasinstituut.org

De Tiltenberg, het centrum voor kerkelijke vorming van
het bisdom Haarlem-Amsterdam.
www.tiltenberg.org

Uitgeverij Parthenon
Eikenstraat 39, 1326 AG Almere
www.uitgeverijparthenon.nl

© 2013 Thomas Instituut & de Tiltenberg | Uitgeverij Parthenon.
Alle rechten voorbehouden.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan, dient men de wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht te Hoofddorp (www.reprerecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in readers en andere compilatiewerken dient men zich tot de uitgever te wenden.

OMSLAG: Jan Kees Schelvis

TREFWOORDEN: geloofsleer, kerkgeschiedenis.

NUR: 704

ISBN | EAN: 978 90 79578 535

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9

I. Preken over de geloofsbelijdenis

Proloog	29
Artikel 1: Ik geloof in één God, de almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde	34
Artikel 2: En in Jezus Christus, Zijn enige Zoon, onze Heer	44
Artikel 3: Die ontvangen is van de Heilige Geest, geboren uit de maagd Maria	50
Artikel 4: Geleden onder Pontius Pilatus, gekruisigd, gestorven en begraven	57
Artikel 5: Hij is nedergedaald ter helle, de derde dag verrezen uit de doden	64
Artikel 6: Hij is opgestegen ten hemel en zit aan de rechterhand van God de almachtige Vader	75
Artikel 7: Vandaar zal Hij komen oordelen over de levenden en de doden	79
Artikel 8: Ik geloof in de Heilige Geest	84
Artikel 9: De heilige, katholieke Kerk	89
Artikel 10: De gemeenschap van de heiligen, de vergiffenis van de zonden	95
Artikel 11: De verrijzenis van het lichaam	100
Artikel 12: Het eeuwig leven. Amen	105

2. De geloofsartikelen en de sacramenten van de Kerk

Aan de aartsbisschop van Palermo

Voorwoord	113
De artikelen van het geloof	113
De sacramenten van de kerk	136
Appendix 1: De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel	151
Appendix 2: De apostolische geloofsbelijdenis (Symbolum)	153
Appendix 3: Thomas van Aquino in Nederlandse vertaling	155
Over de vertalers	159

Voorwoord

De vertaling van deze twee kleinere werken, *Preken over de geloofsbelijdenis* en *De geloofsartikelen en de sacramenten van de Kerk*, van Thomas van Aquino over de geloofsbelijdenis is ontstaan binnen het kader van een samenwerkingsverband tussen de Tiltenberg, het priesterseminarie en centrum voor kerkelijke vorming van het bisdom Haarlem-Amsterdam en het Thomas Instituut te Utrecht, onderdeel van de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg.

7

De Nederlandse tekst van *De geloofsartikelen en de sacramenten van de Kerk* kwam tot stand op basis van een eerste vertaling van de hand van Eric Luijten (Thomas Instituut). De vertaling van de *Preken over de geloofsbelijdenis* is van de hand van Jörgen Vijgen (Tiltenberg). Vervolgens werden deze vertalingen nauwgezet gelezen en becommentarieerd door Henk Schoot (Thomas Instituut), Harm Goris (Thomas Instituut) en Jacco Verburgt (Tiltenberg/Universiteit van Tilburg). De inleiding en de annotatie zijn van de hand van Jörgen Vijgen.

De vertalers danken graag Hans van Reisen (Augustijns Instituut, Eindhoven), Gero Weishaupt en Adriano Oliva (Leonina Commissie, Parijs) voor hun bijdrage bij het tot stand komen van deze vertaling.

Inleiding

Wie is Thomas van Aquino?

Thomas van Aquino¹ wordt in 1224/1225 geboren te Roccasecca, in het graafschap Aquino, halfweg tussen Rome en Napels. Als jongste zoon was hij bestemd tot de dienst aan en in de Kerk. Zijn kinderjaren brengt hij dan ook eerst door in de abdij van Monte Cassino en vervolgens, op aanraden van de abt, aan het studiecentrum dat keizer Frederik II te Napels had opgericht. Tegen de zin van zijn familie, die voor hem een toekomst zag weggelegd in de gerenommeerde orde van de benedictijnen, treedt Thomas in 1244 in bij de orde van de predikheren. Deze bedelorde was nog maar net door Dominicus gesticht (1215) en richtte zich voornamelijk op studie en prediking. Thomas voelde zich aangetrokken tot deze nieuwe vorm van gemeenschappelijk leven in armoede, geheel gewijd aan studie en verkondiging.²

Na zijn studies te Parijs en Keulen bij Albertus de Grote keert hij 1251/1252 naar Parijs terug om zich voor te bereiden op het bekleden van een leerstoel (het magisterschap) aan de universiteit. Hij geeft les over de *Sententiae* van Petrus Lombardus, een systematisch geordende verzameling uitspraken over God, de Schepping, de Menswording en de Verlossing, en de sacramenten van de Kerk, samengesteld tussen 1155-1157. Dit werk vormde ten tijde van Thomas en nog lang erna het normatieve theologische handboek waarover een commentaar diende geschreven te worden om het magisterschap te kunnen verkrijgen. Uit deze tijd stamt ook Thomas' wijsgerig tractaat *De ente et essentia*. In 1256 wordt Thomas aan-

9

¹ De standaard-biografie is die van J.-P. TORREL O.P., *Initiation à Saint Thomas d'Aquin. Sa personne et son oeuvre*, Fribourg/Paris, 2002².

² Later zal hij dan ook deze verbinding van contemplatie (beschouwend gebed en studie) en apostolaat voor waardevoller houden dan het zuiver actieve of contemplatieve kloosterleven alleen.

vaard als 'Magister in Sacra Pagina'. Zoals uit deze titel blijkt was de eerste taak van een magister de uitleg van de Heilige Schrift. Uit zijn gehele loopbaan bezitten we commentaren op Jesaja, Jeremia, Job, de Psalmen, Mattheus, Johannes en de Paulus-brieven. Het houden van publieke debatten was de tweede taak van de magister. Uit deze periode stammen de *Quaestiones disputatae de veritate*, een collectie van 29 kwesties maar zoals gebruikelijk genoemd naar de eerste kwestie over de waarheid. Enkele malen per jaar moest een magister ook preken. Er zijn slechts enkele van Thomas' preken bewaard gebleven.

In 1259 keert Thomas terug naar Italië, waarschijnlijk eerst naar Napels en vervolgens vanaf 1261 naar Orvieto waar hij onderricht geeft in het dominicanenklooster. Hier voltooit hij zijn eerste systematisch werk, de *Summa contra Gentiles* maar ook op verzoek van paus Urbanus IV de liturgische teksten voor het feest van het Heilig Sacrament (waaronder de hymnen *Pange lingua* en *Lauda Sion*) en de *Catena aurea*, een verzameling van citaten van kerkvaders als commentaar op de vier evangelies. In 1265 wordt hij belast met de oprichting van een studiehuis voor zijn orde te Rome. Zeer waarschijnlijk begint hij hier een tweede maal aan een commentaar op de *Sententiae* van Petrus Lombardus. Maar na verloop van tijd staakt hij deze poging en begint hij te schrijven aan zijn meest bekende werk, de *Summa theologiae*, om, zoals hij zegt in de proloog van dit werk, de christelijke godsdienst uiteen te zetten op een wijze die aangepast is voor beginnende studenten.

In 1268 begint hij aan zijn tweede termijn als magister te Parijs. Intussen had daar het zogenaamde radicale aristotelisme, dat stellingen naar voren bracht die in tegenspraak stonden met het christelijk geloof, opgang gemaakt. Tevens werd het bestaan van bedelordes zoals de dominicanen ter discussie gesteld. Naast de voortzetting van zijn *Summa theologiae*, zal Thomas zich dan ook intensief bezighouden met het denken van Aristoteles en schrijft hij omvangrijke en gedetailleerde commentaren op vele van diens. Tevens verdedigt hij de religieuze levensstijl van zijn orde. In deze periode geeft hij onder meer colleges over het Johannes-evangelie en de Romeinenbrief; zijn commentaren op deze bijbelboeken worden algemeen beschouwd als zijn beste exegetische werken. In 1272

krijgt Thomas van zijn orde de opdracht een studiehuis op te richten. Hij vertrekt vanuit Parijs naar Napels waar hij verder werkt aan het derde deel van de *Summa theologiae*. Hij geeft onderricht over de Hebreeënbrief en de Psalmen en schrijft en voltooit meerdere commentaren op werken van Aristoteles.

De laatste maanden van zijn leven worden gekenmerkt door de gebeurtenissen van 6 december 1273. Tijdens de viering van de Eucharistie krijgt hij een mystieke ervaring, die hem een andere kennis van God gaf dan die van de theologische wetenschap. Toen zijn secretaris Reginald van Piperno bleef aandringen dat hij toch de verschillende geschriften, waaraan hij bezig was, zou voltooiën, zei Thomas uiteindelijk: “Ik kan niet meer. Alles wat ik geschreven heb, lijkt me stro in vergelijking met wat ik gezien heb.”³ Als gevolg van deze gebeurtenis zijn verschillende belangrijke werken, waaronder de *Summa theologiae*, en enkele commentaren, onvoltooid gebleven. De stilte van Thomas komt niet voort uit een minachting voor zijn werk of uit scepsis maar uit het feit dat het hem toegestaan was een glimp op te vangen van de diepte van het mysterie van God dat door menselijke woorden niet kan uitgedrukt worden. Zoals hij schreef in zijn commentaar op Johannes 21, 25: “Een oneindig aantal menselijke woorden kan niet het éne Woord van God bereiken ... Indien de wereld honderdduizend jaar zou blijven bestaan, zou geen van de boeken die over Christus geschreven konden worden volmaakt uitdrukking geven aan wat Hij gezegd en gedaan heeft.”⁴

³ Men heeft terecht gesuggereerd dat deze woorden dienen begrepen te worden in de context van zijn geloofsbelijdenis, vier dagen voor zijn dood, toen hij voor het laatst de H. Communie ontving: “Ik ontvang u, prijs van de verlossing van mijn ziel; wegens de liefde jegens U, heb ik gestudeerd en gewerkt. Ik heb U verkondigd, ik heb over U onderricht; nooit heb ik iets gezegd dat tegen U was, en indien dit zo was, dan is dat door onwetendheid. Indien ik over dit sacrament of de andere sacramenten slecht onderricht heb, dan onderwerp ik het aan het oordeel van de Heilige Roomse Kerk, in wier gehoorzaamheid ik nu dit leven verlaat.” Zie J.-P. Torrell, *Initiation à saint Thomas d’Aquin. Sa personne et son oeuvre*, Fribourg/Paris, 2002², 429.

⁴ *Super Evangelium S. Ioannis*, c. 21, l. 6, nr. 2660. Zie het artikel van P. Kwasniewski, ‘Golden Straw: St. Thomas and the Ecstatic Practice of Theology’, in:

Eind januari, begin februari 1274 begeeft hij zich op weg naar Lyon voor het concilie dat paus Gregorius X daar voor 1 mei heeft bijeengeroepen. Half februari stopt hij, eerst bij zijn nicht en vandaar gaat hij naar de abdij van Fossanova. Daar sterft hij op 7 maart 1274. Op 18 juli 1323 wordt hij door paus Johannes XXII heiligverklaard. In 1369 wordt het stoffelijk overschot overgebracht naar de dominicanenkerk van Toulouse waar het tot aan de Franse Revolutie aanwezig blijft. Vandaag bevinden zijn relieken zich in de Jacobijnenkerk te Toulouse. Op 15 april 1567 wordt hij door paus Pius V uitgeroepen tot kerkleraar.

De teksten

Het werk *De articulis Fidei et Ecclesiae sacramentis (ad archiepiscopum Panormitanum)* is één van de vele gelegenheidswerken waarin Thomas van Aquino antwoordt op een verzoek om advies betreffende theologische kwesties.⁵ Deze keer kwam er de vraag van de aartsbisschop van Palermo dat Thomas een korte samenvatting zou geven van de geloofsartikelen en de sacramenten en van de tegenwerpingen die sommigen hiertegen uiten. Zeer waarschijnlijk betreft het Leonardo dei Conti di Segni die in 1261 door paus Urbanus IV tot bisschop van Palermo wordt gewijd. Hij wordt vóór 1270 door een andere bisschop opgevolgd. Aangezien Thomas reeds in het vierde boek van de *Summa contra Gentiles* een uitgebreid onderzoek presenteert van de diverse theologische dwalingen en aangezien in hetzelfde vierde boek hij een vergelijkbare redenering ontwikkelt over de zeven sacramenten, wordt aangenomen dat *De articulis* moet geschreven zijn in 1265-1268 toen Thomas in Rome verbleef.⁶

Nova & Vetera (Naples) 2 (2004), 61-90.

⁵ Zie ondermeer ook zijn *De rationibus fidei*, waar Thomas antwoordt op vragen van een zekere “cantor van Antiochië” (Ned. vert.: *Rekenschap van het geloof*, Zoetermeer 2003) of zijn *Responsio ad magistrum Ioannem de Vercellis de 43 articulis* waar hij advies geeft aan de magister-generaal van de Orde van Predikheren maar ook zijn *De mixtione elementorum* waar Thomas antwoordt op vragen van Filippo de Castrocielo, professor in geneeskunde, te Bologna.

⁶ Zie Saint Thomas d’Aquin, *Les raisons de la foi, Les articles de la foi et les sacrements de l’Église*, Introduction, traduction et annotation par Gilles Emery, Paris 1999,

De dertiende eeuw kende niet of nauwelijks het gebruik van een beknopte uiteenzetting van het geloof zoals wij deze sinds de 16e eeuw kennen in de vorm van een catechismus. Maar reeds vóór het Vierde Concilie van Lateranen in 1215 was er een groeiend inzicht ontstaan in de nood tot vorming van de clerus en het volk, in het bijzonder in het licht van opkomende ketterijen.⁷ Het is in deze context dat we de vraag van de aartsbisshop van Palermo dienen te situeren.

Het werk kende een zeer brede verspreiding aan het einde van de Middeleeuwen, met name in de 15^e eeuw. Hiervoor zijn twee redenen aan te geven. Ten eerste is een groot gedeelte van de tekst over de sacramenten letterlijk overgenomen in het *Decreet voor de Armeniërs* dat op last van het Concilie van Florence in 1439 door paus Eugenius IV is afgekondigd. Vóór die datum was het werk reeds in het Armeens en het Grieks vertaald. Ten tweede heeft kardinaal Nicolaus van Cusa tijdens zijn reis doorheen de Duitstalige gebieden en de Lage Landen (1451/1452) als pauselijk legaat het werk aangeraden voor de vorming van priesters.

De *Preken over de Geloofsbelijdenis* (*Collationes super Symbolum Apostolorum*) behoren tot het beperkte geheel van preken dat wij van Thomas bezitten. In deze preken is er het onderscheid tussen zijn zogenaamde ‘academische’ preken, die Thomas hield als onderdeel van zijn universitaire lesopdracht⁸ en de thematische reeksen van preken zoals die over het *Onze Vader*, het *Weesgegroet*, de *Tien Geboden* en de hier vertaalde reeks van preken over de *Geloofsbelijdenis*. Alhoewel het zeker is dat Thomas tijdens de vasten van 1273 tussen Aswoensdag en Pasen in Napels ge-

177-178.

⁷ Zo bepaalde canon 18 van het Derde Lateraans Concilie (1179) dat elke kathedraalschool een magister moest aanstellen en bezoldigen zodanig dat ook armen onderrecht konden krijgen. Het Vierde Lateraans Concilie (1215) zal stellingen van Joachim van Fiore en Amaury de Bène veroordelen.

⁸ Zie hiervoor de uitvoerig ingeleide en geannoteerde Engelse vertaling, gebaseerd op de te verschijnen kritische tekst: Saint Thomas Aquinas, *The Academic Sermons*, transl. by Mark-Robin Hoogland C.P., Washington D.C. 2010. Zie ook het *Jaarboek 2011* van het Thomas Instituut Utrecht dat gewijd is aan deze academische preken.

preekt heeft, is het met de huidige stand van onderzoek niet mogelijk met zekerheid te bepalen of de hier vertaalde preken over de geloofsbelijdenis uitgesproken werden in deze periode. Niettemin beschouwt Torrell deze hypothese als aannemelijk.⁹ Thomas zelf legt een duidelijk verband tussen de hier vertaalde reeks van preken en andere reeksen wanneer hij in de inleiding van zijn preken op de *Tien Geboden* schrijft: “De mens heeft drie dingen nodig voor zijn heil: kennis over wat hij dient te geloven, kennis over wat hij moet verlangen en kennis over wat hij moet doen. Het eerste wordt hem geleerd in de geloofsbelijdenis, waarin de kennis van de geloofsartikelen wordt overgeleverd; het tweede wordt hem geleerd in het Gebed van de Heer en het derde wordt hem geleerd in de wet.”

Thomas is niet de auteur, in de huidige zin van het woord, van de Latijnse tekst zoals die is overgeleverd. In tegenstelling tot de academische preken, sprak Thomas de thematische preken niet uit in het Latijn maar in de volkstaal (*in vulgari*). Mogelijk met behulp van eerder gemaakte notities van Thomas werden zijn uitgesproken woorden vervolgens door zijn persoonlijke secretaris, Reginald van Piperno, opgetekend en naar het Latijn vertaald. Niettegenstaande de mogelijke invloed van Reginald bij de optekening en vertaling is de authenticiteit van deze preken nooit betwijfeld.

Geloof

Thomas maakt een onderscheid tussen wat geloofd wordt of de inhoud van het geloof (het materiële object) en datgene op grond waarvan iets geloofd wordt (het formele object), dit wil zeggen het middel waardoor de wil van een persoon ertoe bewogen wordt in te stemmen met de geloofs-inhoud. In de geloofsact stemt een persoon altijd in met iets maar niet met eender wat. Er is een motief waardoor een persoon ertoe gebracht wordt in een bepaald iets te geloven en niet in iets anders. Dit motief of formele object is God, die de Eerste en de Hoogste Waarheid is en die zich als zodanig heeft geopenbaard. Dit éne formele object van het geloof

⁹ Zie J.-P. Torrell, *Initiation à saint Thomas d’Aquin. Sa personne et son oeuvre*, Fribourg/Paris, 2002², 101-108 en 521-522.

Preken over de geloofsbelijdenis

Proloog

[Noodzaak en nut van het geloof]

Het eerste dat noodzakelijk is voor een christen is het geloof; zonder het geloof wordt immers niemand een christen genoemd. Het geloof nu brengt vier goede dingen voort.

29

[1]

Ten eerste wordt de ziel door het geloof verbonden met God. Immers, door het geloof gaat de christelijke ziel met God een soort van huwelijk aan volgens Hos 2, 20: "Ik zal met u huwen in het geloof". Daarom, wanneer iemand gedoopt wordt, belijdt hij allereerst zijn geloof wanneer hem gevraagd wordt: "Gelooft gij in God?". Het doopsel is immers allereerst het sacrament van het geloof. Daarom zegt de Heer: "Wie geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal gered worden" (Mc 16, 16). Zonder het geloof is het doopsel immers van geen nut. En dus dient men te weten dat zonder het geloof niemand aanvaard is door God: "zonder het geloof is het onmogelijk God te behagen" (Hebr 11, 6). Daarom zegt Augustinus over Rom 14, 23: "Alles wat niet uit het geloof voortkomt, is zonde": "waar er geen kennis is van de eeuwige en onveranderlijke waarheid, daar is ook de deugd onwaar, zelfs in het geval van het beste morele leven".¹

¹ In feite Prosper Aquitanus: *Sententiae ex Augustino delibatae* 106 (PL 45:1868). Dit wil niet zeggen dat Thomas Augustinus' positie deelt dat deugden die geen betrekking hebben op God in feite ondeugden zijn (*De Civitate Dei* XIX,25; Ned. vert.: *De Stad Gods*, Baarn-Amsterdam 1983, p. 984). Zie bv. ST I-II, 65, 2co waar Thomas zegt dat morele deugden die goede handelingen voortbrengen betreffende een doeleinde, dat de natuurlijke vermogens van de mens niet overstijgt, door de inzet van de mens kunnen verworven worden. "En deze verworven deugden kunnen bestaan zonder de [theologische deugd van de] liefde zoals dit het geval was bij vele heidenen".

[2]

Ten tweede begint het eeuwig leven in ons door het geloof, want het eeuwig leven is niets anders dan het kennen van God zoals de Heer zegt in Joh 17, 3: “Dit is het eeuwig leven, dat zij U kennen, de enige ware God.” Deze kennis van God begint hier door het geloof maar wordt vervolmaakt in het toekomstige leven waar wij Hem zullen kennen zoals Hij is. Daarom zegt Hebr 11, 1: “Het geloof is de vaste grond van de verhoopte dingen.” Niemand kan dus tot de gelukzaligheid komen, die er in bestaat God waarlijk te kennen, tenzij hij eerst God kent door het geloof en daarom zegt Joh 20, 29: “Zalig die niet gezien en toch geloofd hebben.”

[3]

Ten derde geeft het geloof richting aan het huidige leven. Om goed te leven is het immers nodig, dat de mens weet wat daarvoor nodig is. Indien hij al wat noodzakelijk is om goed te leven door studie zou moeten leren, dan zou hij ofwel hier niet toe komen ofwel pas na lange tijd. Het geloof echter leert al wat noodzakelijk is om goed te leven. Het leert immers dat er één God is, die het goede beloont en het kwade straft, dat er een ander leven bestaat en dergelijke dingen meer, waardoor wij voldoende aangetrokken worden om het goede te doen en het slechte te vermijden: “Mijn rechtvaardige leeft vanuit het geloof” (Hab 2, 4).² En dit blijkt uit het feit, dat geen enkele filosoof vóór de komst van Christus door eigen krachten zoveel kon weten over God en over wat noodzakelijk is voor het eeuwig leven als wat een oude vrouw na de komst van Christus weet door het geloof. En daarom zegt Js 11, 9: “De aarde is vol van de kennis van God”.

[4]

Ten vierde overwinnen wij bekoringen door het geloof: “De heiligen hebben door het geloof koninkrijken overwonnen” (Heb 11, 33). Dit blijkt uit het feit dat elke bekoring afkomstig is ofwel van de duivel ofwel van de wereld ofwel van het vlees. Immers, de duivel bekoort opdat je ongehoor-

² Zie ook Heb 10, 38.

zaam zou zijn aan God en niet onderworpen aan Hem. En het is dit wat het geloof wegneemt, want door het geloof weten wij dat God de Heer is van alles en dat wij Hem daarom dienen te gehoorzamen: “Jullie tegenstrever, de duivel, zwerft rond op zoek om te verslinden. Weerstaat hem, sterk door het geloof” (1 Pe 5, 8).

De wereld echter bekoort ofwel door te verlokken met haar voorspoed ofwel door af te schrikken met haar tegenslagen. Maar dit overwinnen wij door het geloof dat ons doet geloven in een ander, beter leven dan dit leven. Daarom misprijzen wij de voorspoed van dit leven en zijn we niet angstig voor tegenslagen. “Dit is de overwinning waardoor de wereld overwonnen werd: ons geloof” (1 Joh 5, 4). Ook leert het geloof ons te geloven dat er een ander en groter kwaad is, namelijk de hel.

Het vlees echter bekoort ons door ons te lokken naar de voorbijgaande geneugten van het huidige leven. Maar het geloof toont ons dat, indien wij ons op ongepaste wijze hechten aan deze geneugten, wij de eeuwige geneugten verliezen: “Draag te allen tijde het schild van het geloof.” (Ef 6, 16). Zo blijkt dat het zeer nuttig is het geloof te bezitten.

[Objecties en antwoorden]

Maar iemand zegt: het is dom te geloven wat men niet ziet en ook moet men niet geloven in wat men niet ziet.

[1]

Ik zeg dat deze twijfel allereerst wordt weggenomen door de onvolmaakt-
heid van ons verstand. Want indien de mens op volmaakte wijze alle
zichtbare en onzichtbare dingen zou kunnen kennen, dan was het dom te
geloven in wat wij niet zien. Maar onze kennis is dermate zwak, dat geen
enkele filosoof ook maar volledig de natuur van één enkele vlieg heeft
kunnen onderzoeken.³ Vandaar lezen we dat één enkele filosoof dertig

³ Dit is de enige plaats in Thomas' oeuvre waar deze vergelijking voorkomt. In zijn *Naturalis Historia* XI, 9 vertelt Plinius de Oudere (23-79 n. Chr.) een gelijkaardig verhaal over Filidus van Thasos. Mogelijkerwijze kan Thomas hier ook verwijzen naar het werk *Bonum universale de apibus* van zijn tijdgenoot en medebroeder Thomas de Cantimpré O.P. (ca. 1200-1272).

[De kenmerken van de verrezen lichamen van de verdoemden]
Wat de vierde beschouwing betreft: de toestand van de verdoemden zal tegenovergesteld zijn aan de toestand van de goeden, want in de verdoemden zal er een eeuwige kwelling zijn. Hun lichamen zullen vier slechte kenmerken hebben.

[1]

Hun lichamen zullen immers donker zijn: “Hun aangezicht zal zijn als verbrande gezichten” (Is 13, 8).

105

[2]

Hun lichamen zullen lijdzaam zijn hoewel ze nooit vergaan, want ze zullen altijd in vuur branden en worden toch niet opgebrand. “Hun worm zal niet sterven en hun vuur zal niet uitgaan” (Js 66, 24).

[3]

Hun lichamen zullen zwaar zijn, want hun ziel zal daar als het ware vastgeketend zijn door de zwaarte van de lichamen. “Om hun koningen in ketens te slaan” (Ps 149, 8).

[4]

Hun lichamen zullen enigszins vleselijk zijn, zowel naar ziel als naar lichaam. “De beesten zijn verrot in hun mest” (Jl 1, 17 [Vulg.])¹⁰³

ARTIKEL 12: EEUWIG LEVEN. AMEN

Het is passend dat met het einddoel van al onze verlangens, d.w.z. met het eeuwige leven, we aan het einde komen van de Geloofsbelijdenis, d.w.z. van al datgene wat geloofd dient te worden, wanneer gezegd wordt: *‘Ik geloof in het eeuwige leven. Amen’*. Hiertegenover staan zij¹⁰⁴ die stellen,

¹⁰³ De Vulgaat heeft hier een significant andere tekst dan de Willibrordvertaling.

¹⁰⁴ Mogelijkerwijze verwijst Thomas hier naar hen die, zoals sommige van zijn

dat de ziel samen met het lichaam vergaat, want indien dit waar was, dan zou de mens zich in dezelfde toestand bevinden als de beesten. De woorden van Ps 48 [49], 21 zijn op hen toepasbaar: “De mens, toen hij in aanzien was, heeft het niet begrepen; hij is vergeleken met dwaze lastdieren en aan hen gelijk geworden.” De menselijke ziel lijkt immers door haar onsterfelijkheid op God, maar beschouwd vanuit haar zintuiglijk deel lijkt zij op de dieren. Wanneer dus iemand gelooft, dat de ziel samen met het lichaam sterft, dan verwijderd hij zich van zijn gelijkenis met God en wordt hij vergeleken met de dieren. Daarentegen zegt Wijsh. 2, 22-23: “Zij kenden niet de geheimen van God, noch hoopten zij op de beloning voor de rechtvaardigheid of achtten de eer van de heilige zielen naar waarde. God heeft immers de mens geschapen voor een onvergankelijk leven en hem gemaakt naar het beeld van zijn gelijkenis.”

[Waarin bestaat het eeuwig leven?]

Het eerste dat we in dit artikel dienen te beschouwen is wat voor leven het eeuwig leven is.

[1]

Wat dit betreft dienen we te weten dat het eeuwig leven allereerst erin bestaat dat de mens (op intieme wijze)¹⁰⁵ met God verbonden wordt. God zelf is immers de beloning en het einddoel van al ons werk. “[Vrees niet, Abram.] Ik ben uw beschermer en uw zeer groot loon.” (Gn 15,1) Deze vereniging bestaat uit het volmaakte zien van God. 1 Kor 13, 12: “Thans zien wij in een spiegel, onduidelijk, maar dan van aangezicht tot aangezicht.” (Zij bestaat uit de meest intense liefde, want hoe meer iemand kent, des te meer bemint hij)¹⁰⁶. Deze vereniging bestaat uit de hoogste lofprijzing aan Hem. Augustinus¹⁰⁷ zegt in *De Stad Gods*, boek 22: “Wij

voormalige collega's aan de Artes-faculteit van de universiteit van Parijs, Aristoteles op een dusdanige wijze uitlegden dat zij meenden dat de ziel niet onsterfelijk is.

¹⁰⁵ Toegevoegd in de Ayo-tekst.

¹⁰⁶ Toegevoegd in de Ayo-tekst.

¹⁰⁷ *De civitate Dei* XXII, 30 (CCSL 48, 866; Ned. vert.: *De Stad Gods*, Baarn-

zullen zien, wij zullen beminnen en wij zullen lofprijzen.” En Js 51, 3: “[Want de Heer bemoedigt Sion, al haar puinhopen troost Hij; Hij maakt haar woestijn als een paradijs, haar dorre grond als een tuin van de Heer;] vreugde en blijdschap zijn er te vinden, dankzeggingen en de stem van lofprijzingen.”

[2]

Het eeuwig leven bestaat ten tweede in de volledige en volmaakte verzadiging van het verlangen, want elke zalige zal daar, wat hij verlangt en hoopt, vervuld zien worden. De reden hiervoor is, dat niemand in dit leven zijn verlangen kan vervullen, noch kan welk schepsel dan ook het verlangen van de mens verzadigen. God alleen immers verzadigt én overstijgt op oneindige wijze het verlangen van de mens. Daarom vindt de mens geen rust tenzij in God, zoals Augustinus¹⁰⁸ in boek 1 van de *Belijdenissen* zegt: “U heeft ons, Heer, voor Uzelf gemaakt en ons hart is onrustig tot het rust vindt in U.” Vandaar, aangezien de heiligen in het vaderland op volmaakte wijze God bezitten (want Hijzelf is onze beloning)¹⁰⁹, is het duidelijk dat hun verlangen verzadigd zal worden en dan nog zal de heerlijkheid van God groter zijn dan wat ze verlangd en gehoopt hadden. Daarom zegt de Heer in Mt 25, 21: “Treedt binnen in de vreugde van uw Heer.” Augustinus zegt hierover: “Het is niet zo, dat geheel de vreugde zal binnengaan in diegenen die vreugde bezitten, maar allen die vreugde bezitten, zullen in de vreugde binnengaan”.¹¹⁰ En Ps 16[17], 15: “Ik zal verzadigd worden, wanneer Uw heerlijkheid verschijnt.” En ook Ps 102 [103], 5: “Die vult met goederen jouw verlangen.”

Want al wat verlangenswaardig is, zal daar geheel en al op overvloedige wijze aanwezig zijn. Want indien het vreugden zijn die nagestreefd worden, dan zal daar de hoogste en meest volmaakte vreugde zijn, want

107

Amsterdam 1983, p. 1201)

¹⁰⁸ *Confessiones* I, 1 (CCSL 27, 2; Ned. vert.: *Belijdenissen*, Amsterdam 1981, p. 37)

¹⁰⁹ Toegevoegd in de Ayo-tekst.

¹¹⁰ In feite Anselmus, *Proslogion*, c. 26 (Ned. vert. *Proslogion, gevolgd door de discussie met Gaunilo*, Bussum 1981, p. 119): “Non ergo totum illud gaudium intrabit in gaudentes, sed toti gaudentes intrabunt in gaudium.”

deze heeft het hoogste goed, d.w.z. God als object. Job 22, 26: “Dan zul je vreugde scheppen in de Almachtige”. Ps 15 [16], 11: “Vreugden aan uw rechterhand tot in eeuwigheid.” Indien het eerbetuigingen zijn die nagestreefd worden, dan zal daar elke eerbetuiging te vinden zijn. Want mensen verlangen vooral koning te zijn wanneer ze leken zijn en bisschop wanneer ze priester zijn. Beide zal daar het geval zijn. Apk 5, 10: “Gij hebt ons gemaakt tot priesters en tot een koninkrijk voor onze God”. Wijsh. 5, 5: “Zie hoe zij gerekend worden onder de zonen van God”. Indien het kennis is die nagestreefd wordt, dan zal daar de meest volmaakte kennis zijn. Want wij zullen de natuur van elk ding kennen, elke waarheid en al wat wij willen kennen. En al wat wij willen bezitten, zullen wij daar bezitten, tezamen met het eeuwig leven. Wijsh. 7, 11: “Tegelijk met haar vielen mij alle goede dingen ten deel”. Spr. 10, 24: “Het verlangen van de rechtvaardigen wordt vervuld”.

[3]

Het eeuwige leven bestaat ten derde in de volmaakte zekerheid. Immers, in deze wereld is er geen volmaakte zekerheid, want hoe meer iemand bezit en hoe meer iemand in waardigheid verheven is, des te meer is hij bevreesd en des te meer ontbreekt het hem nog altijd aan dingen. Maar in het eeuwige leven is er geen droefenis, geen arbeid of vrees. Spreuken 1, 33: “[Want wie naar mij luistert, zal rusten zonder angst;] hij zal overvloed genieten zonder de vrees voor het kwade.”

[4]

Het eeuwige leven bestaat ten vierde in de aangename gemeenschap van alle gelukzaligen. Die zal heel verlangenswaardig zijn omdat een ieder al het goede gemeenschappelijk zal hebben met alle gelukzaligen. Eenieder zal de ander liefhebben als zichzelf en zich zowel verheugen over het goede van een ander als over zijn eigen goed. Hierdoor zal, naarmate de blijdschap en vreugde van één vermeerderd worden, ook de vreugde van allen vermeerderen. Ps 86 [87], 7: “zoals allen die zich verheugen: onze woning is in U”.

[Waarin bestaat de eeuwigheid van de verdoemden?]

Dit is het dus wat zij hebben, die het eeuwige leven bezitten en vele andere, onuitsprekelijke dingen zullen de heiligen in het vaderland bezitten. De slechten echter, zij die de eeuwige dood bezitten, zullen niet minder pijn en straf kennen dan de goeden vreugde en heerlijkheid kennen. Hun straf wordt nog vermeerderd.

[1]

109

Ten eerste doordat zij afgescheiden zijn van God en van alle goeden. Dit is de straf van het verlies, een straf die beantwoordt aan de afkeer voor God en groter is dan de straf van de zintuigen. Mt 25, 30: “Werp die onnutte knecht buiten in de duisternis; daar zal geweest zijn en tandengknars”. De slechten hebben immers in dit leven een inwendige duisternis, nl. de zonde, maar dan zullen ze ook een uitwendige duisternis bezitten.

[2]

Ten tweede vanwege de wroeging van het geweten: “Ik klaag u aan en Ik ga ze voor uw ogen ontvouwen” (Ps 49 [50], 21); “Vol spijt tot elkaar zeggend en in hun benauwdheid zuchtend ...” (Wijsh 5, 3). En toch zal dit berouw en dit gezucht van geen nut zijn, want het is er niet uit haat jegens het kwade, maar vanwege de pijn van de straf.

[3]

Ten derde vanwege de onmetelijkheid van de zintuiglijke kwelling, d.w.z. van het vuur van de hel, dat lichaam en ziel zal pijnigen en dat, zoals de heiligen zeggen, de meest bittere kwelling is. Immers, zij zullen zijn alsof ze altijd aan het sterven zijn, maar ze sterven nooit. Daarom wordt dit genoemd ‘de eeuwige dood’. Ps 48[49], 15: “als schapen worden ze in de hel geplaatst en de dood zal hun herder zijn.”

[4]

Ten vierde vanwege de wanhoop op verlossing. Immers, indien aan hen hoop op bevrijding van straffen zou gegeven worden, dan zou hun kwel-

ling verzacht worden maar wanneer hun elke hoop ontnomen wordt, dan is de straf het ergst. Js 66, 24: “Hun worm zal niet sterven en hun vuur zal niet uitgaan”.

[Besluit]

II O Op deze wijze blijkt duidelijk het verschil tussen het goede doen en het kwade doen, want goede werken leiden naar het leven, maar slechte werken sleuren de mens mee naar de dood. Daarom moeten de mensen dit verschil dikwijls in herinnering roepen, want hierdoor worden zij aangespoord tot het goede en afgehouden van het kwade. Vandaar dat het artikel ‘ik geloof in het eeuwig leven’ zo duidelijk aan het einde van geheel de geloofsbelijdenis wordt geplaatst, opdat de betekenis ervan steeds méér in het geheugen zou worden geprent. Tot dit leven moge de Heer Jezus Christus ons leiden. De Heer zij gezegend in de eeuwen der eeuwen. Amen.

(Tot slot dienen we te bedenken dat er volgens sommigen twaalf artikelen zijn. Zes handelen over de godheid, d.w.z. dat er wezenlijk één God is. Daarom wordt gezegd ‘*ik geloof in één God*’; drievoudig in personen en daarom wordt gezegd ‘*Vader, Zoon en Heilige Geest*’; Schepper van alles en daarom wordt gezegd ‘*Schepper van hemel en aarde*’; van Hem komt alle genade en vergeving van de zonde; Hij zal onze lichamen doen verrijzen en ons eeuwig leven schenken.

Zo ook handelen zes artikelen over de mensheid van Christus, nl. dat Hij ontvangen en geboren is, dat Hij geleden heeft en gestorven is, dat Hij nedergedaald is ter helle, dat Hij verrezen is op de derde dag, dat Hij opgestegen is ten hemel, dat Hij zal wederkeren om te oordelen, enz.)ⁱⁱⁱ

ⁱⁱⁱ Dit slotgedeelte komt enkel voor in de Ayo-tekst.

De geloofsartikelen
en
de sacramenten van de kerk

Aan de aartsbisschop van Palermo

[Voorwoord]

U, edele heer, vraagt mij om voor u het een en het ander beknopt en bij wijze van geheugensteuntje op te schrijven over de geloofsartikelen en de sacramenten van de Kerk, samen met de vragen die hierover zouden kunnen rijzen. Iedere studie van de theologen draait echter om vragen die te maken hebben met de geloofsartikelen en de sacramenten van de kerk. Daarom zou ik, wil ik ten volle aan uw verzoek voldoen, van de hele theologie de moeilijkheden in grote lijnen moeten samenvatten. Ik geloof dat U wel inziet hoeveel moeite dit zou kosten. Moge het voor U daarom voor nu voldoende zijn, als ik de geloofsartikelen en de sacramenten van de kerk kort voor U onderscheid en aangeef welke dwalingen wij bij elk daarvan moeten vermijden.

113

[De artikelen van het geloof]

Bovenal moet U weten, dat het gehele christelijke geloof draait om de godheid en de mensheid van Christus. Vandaar heeft Christus bij monde van Johannes gezegd in Joh 14, 1: “Gij gelooft in God, geloof ook in Mij”. Omtrent elk van beide onderscheiden sommigen zes en anderen zeven artikelen. Daarom zeggen sommigen dat er twaalf en anderen dat er veertien artikelen zijn.

Zij onderscheiden ten eerste zes artikelen die gaan over het geloof in de godheid van Christus. We moeten immers over de godheid van Christus drie zaken beschouwen, namelijk de eenheid van het goddelijke wezen, de drieheid van personen en de uitwerking van de goddelijke kracht.

[Het geloof in de godheid van Christus]

EERSTE ARTIKEL

114 Het eerste artikel houdt dan ook in dat wij geloven in de eenheid van het goddelijk wezen; vgl. Dt 6, 4: “Hoor Israël: de Heer is uw God; de Heer is één”. Er komen met betrekking tot dit artikel veel dwalingen voor die vermeden moeten worden.

Ten eerste, de dwaling van de ongelovigen of heidenen, die beweren dat er meerdere goden zijn. Tegen hen wordt in Ex 20, 3 gezegd: “Gij zult geen vreemde goden hebben ten overstaan van mij”.

De tweede is de dwaling van de Manicheeërs, die beweren dat er twee beginselen zijn: één waardoor alle goede dingen er zijn, een ander waardoor alle slechte dingen er zijn.¹ Tegen hen wordt in Js 45, 6-7 gezegd: “Ik ben de Heer. Er is geen andere God die het licht vormt en het duister scheidt, die vrede maakt en het kwaad scheidt. Ik, de Heer, ben het die dit alles maakt”. Er wordt gezegd dat God ook het kwaad ‘scheidt’ omdat Hij-zelf, overeenkomstig zijn rechtvaardigheid, het kwaad van de straf oplegt, wanneer Hij in zijn schepsel het kwaad van de schuld ziet.²

De derde dwaling is van de Antropomorphen die beweren dat er één God is, maar ook zeggen dat Hij lichamelijk is en gevormd is op de wijze van het menselijk lichaam.³ Tegen hen wordt gezegd in Joh 4, 24: “God is

¹ Zie Augustinus, *De haeresibus* 46, 2. Volgelingen van de Perziër Mani (derde eeuw). Met name Augustinus heeft hun dualisme in vele geschriften bestreden (na eerst zelf aanhanger te zijn geweest). Thomas schrijft aan hen de stellingen toe dat aan de werkelijkheid twee principes, het goede en het kwade, ten grondslag liggen (ScG I, 42; ScG III, 15), dat de materie in zich slecht is, dat God onkenbaar is (ScG I, 3), dat God een lichtgevende substantie is (ScG I, 20), dat de ziel pre-existeert (ScG II, 83), dat Christus slechts een schijnlichaam had (*De Articulis*) etc.

² De straf (*poena*) is het resultaat van de schuld (*culpa*), een resultaat dat volgt uit de rechtvaardigheid van God. God is dus niet de oorzaak van het kwaad maar de schuld van de mens is de oorzaak van het kwaad. God is echter, krachtens zijn rechtvaardigheid, oorzaak van de sanctie van de straf die op de schuld volgt.

³ Zie Augustinus, *De haeresibus* 50. In ScG I, 20 noemt Thomas, in navolging van Augustinus, deze ook de Audianen. Het betreft hier een groep die een al te letter-

geest”; en in Js 40, 18: “Met wie zoudt gij God vergelijken en welke voorstelling zoudt gij u van Hem maken?”

De vierde is de dwaling van de Epicureërs, die beweren dat God geen weet heeft van noch zorg draagt voor menselijke zaken.⁴ Tegen hen wordt gezegd in 1 Pe 5, 7: “Schuift uw zorgen op Hem af, want Hij heeft zorg voor u.”

De vijfde dwaling is afkomstig van bepaalde heidense filosofen die zeggen dat God niet almachtig is, maar dat Hij enkel datgene kan dat van nature gebeurt.⁵ Tegen hen wordt gezegd in Ps 113 [115], 3: “Alles wat Hij gewild heeft, heeft de Heer gemaakt.”

Al deze mensen doen afbreuk aan de eenheid of de volmaaktheid van het goddelijk wezen. Vandaar dat tegen allen wordt gezegd in de geloofsbelijdenis: ‘*Ik geloof in één God, de almachtige Vader*’.

TWEEDE ARTIKEL

Het tweede artikel houdt in dat er drie goddelijke personen zijn in één wezen; vgl. 1 Joh 5, 7: “Want drie zijn er, die getuigen in de hemel: de Vader, het Woord en de Heilige Geest; en deze drie zijn één.” Omtrent dit artikel bestaan vele dwalingen.

De eerste dwaling is van Sabellius, die beweerde dat Gods wezen één is, maar ontkende dat God drie personen is. Hij zei dat de ene persoon soms Vader, soms Zoon en soms Heilige Geest genoemd wordt.⁶

De tweede dwaling is van Arius, die beweerde dat God drie personen is, maar ontkende dat Gods wezen één is. Hij zei dat de Zoon van een

lijke opvatting had over de schepping van de mens ‘naar het beeld van God’ en zo uitkwam bij de stelling dat God een lichaam heeft. Thomas noemt dit “wilde fantasieën” (*deliramenta*). Zie ScG I, 20.

⁴ Zie ScG III, 96.

⁵ Elders (bv. ScG II, 42) schrijft Thomas deze positie toe aan Avicenna.

⁶ Zie Augustinus, *De haeresibus* 41. Sabellius (derde eeuw) stelde dat de drie goddelijke personen geen eigen en onderscheiden bestaan bezitten maar enkel zijns- en handelswijzen (*modi*) zijn van de éné goddelijke persoon. Vader, Zoon en Geest zijn daarom slechts verschillende namen. Zie ScG IV, 5 en IV, 9.

andere wezenheid is dan de Vader: de Zoon is schepsel en minder dan de Vader. De Zoon is niet gelijk aan en eeuwig als de Vader en zou een aanvang hebben na een tijd waarin Hij er niet was. Tegen deze twee dwalingen zegt de Heer in Joh 10, 30: “Ik en de Vader zijn één”. Want, zoals Augustinus zegt, “dat Hij “één” zegt, vrijwaart je van Arius, en dat Hij “Wij zijn” zegt in het meervoud, vrijwaart je van Sabellius.”⁷

116 De derde is de dwaling van Eunomius, die beweerde dat de Zoon ongelijk is aan de Vader.⁸ Tegen hem wordt gezegd in Kol 1, 15: “Die het beeld is van de onzichtbare God”.

De vierde is de dwaling van Macedonius, die beweerde dat de Heilige Geest schepsel is.⁹ Tegen hem wordt gezegd in 2 Kor 3, 17: “De Heer nu is de Geest”.

De vijfde is de dwaling van de Grieken, die zeggen dat de Heilige Geest voortkomt uit de Vader, maar niet uit de Zoon.¹⁰ Tegen hen wordt

⁷ Augustinus, *In Iohannis euangelium tractatus* 36, 9 (CCSL 36, 330). Arius (vierde eeuw) stelde dat de Zoon niet eeuwig of gelijk was aan de Vader en dus niet God maar een superieur schepsel. ScG IV, 6-8 is geheel gewijd aan de beschrijving en weerlegging van het arianisme. Deze stelling werd veroordeeld door het Concilie van Nicea (325) dat tevens de term ‘homoousios’ introduceerde om de wezensgelijkheid tussen de Vader en de Zoon uit te drukken. Hieronymus zal echter nog ca. 379 in zijn *Dialogus contra Luciferianos* nr. 19 uitroepen dat “de hele wereld zuchtte en was verwonderd vast te stellen dat de wereld Ariaans was” (*Ingemuit totus orbis et Arianum se esse miratus est*, PL 23, 181C/CCSL 79B, 48).

⁸ Zie Augustinus, *De haeresibus* 54. Eunomius (tweede helft van de vierde eeuw) was een belangrijk vertegenwoordiger van het arianisme. Ondermeer Basilius van Caesarea schreef zijn *Contra Eunomium* om hem te weerleggen. Thomas onderscheidt terecht de stelling van Eunomius van die van Arius. Eunomius meende immers dat de Zoon niet gelijk (dissimilis) is aan de Vader terwijl Arius van mening was dat de Zoon niet gelijkwaardig is aan de Vader. Zie ST I, 42, 1, ad 2.

⁹ Zie Augustinus, *De haeresibus* 52. Macedonius, patriarch van Constantinopel in de vierde eeuw. Na het Concilie van Constantinopel (381) duidt men met ‘de macedoniërs’ de tegenstanders aan van de godheid van de H. Geest.

¹⁰ Thomas behandelt de problematiek van het *Filioque* uitvoerig in het werk *Contra errores Graecorum* II, 1-31 als ook in ScG IV, 24-25. In ST I, 36, 2, ad 1 schrijft Thomas: “We mogen niets over God zeggen wat niet expliciet (per verba) of impliciet (per sensum) in de H. Schrift gevonden wordt. Alhoewel niet expliciet in de

Appendix I

De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel

151

Credo in unum Deum, Patrem omnipoténtem, Factórem cæli et terræ, Visibílium ómnium et invisibíli- um. Et in unum Dóminum Iesum Christum, Fílium Dei Unigénitum, Et ex Patre natum ante ómnia sæcula. Deum de Deo, lumen de lúmine, Deum verum de Deo vero, Génitum, non factum, consub- stantiálem Patri: Per quem ómnia facta sunt. Qui propter nos hómines et propter nostram salútem Descéndit de cælis. Et incarnátus est de Spírítu Sancto Ex María Vírgine, et homo factus est. Crucifixus étiam pro nobis sub Póntio Piláto; Passus, et sepúltus est,	Ik geloof in één God de almachtige Vader Schepper van hemel en aarde, van al wat zichtbaar en onzichtbaar is. En in één Heer, Jezus Christus, eniggeboren Zoon van God, vóór alle tijden geboren uit de Vader. God uit God, licht uit licht, ware God uit de ware God. Geboren, niet geschapen, één in wezen met de Vader, en door wie alles geschapen is. Hij is voor ons, mensen, en omwille van ons heil uit de hemel neergedaald. Hij heeft het vlees aangenomen door de heilige Geest uit de Maagd Maria en is mens geworden. Hij werd voor ons gekruisigd, Hij heeft geleden onder Pontius Pilatus en is begraven.
--	--

Et resurréxit tértia die, secúndum Scriptúras,
 Et ascéndit in cælum, sedet ad dèxteram Patris.
 Et iterum ventúrus est cum glória,
 Iudicáre vivos et mórtuos,
 Cuius regni non erit finis.
 Et in Spíritum Sanctum, Dóminum et vivificántem:
 Qui ex Patre Filióque procedit.
 Qui cum Patre et Fílio simul adorátur et conglorificátur:
 Qui locútus est per prophétas.
 Et unam, sanctam, cathólicam et apostólicam Ecclésiam.
 Confíteor unum baptísma in remissionem peccatorum.
 Et expecto resurrectionem mortuorum,
 Et vitam ventúri sæculi.
 Amen.

Hij is verrezen op de derde dag,
 volgens de Schriften.
 Hij is opgevaren ten hemel:
 zit aan de rechterhand van de Vader.
 Hij zal wederkomen in heerlijkheid
 om te oordelen levenden en doden
 en aan zijn rijk komt geen einde.
 Ik geloof in de heilige Geest
 die Heer is en het leven geeft
 die voortkomt uit de Vader en de Zoon;
 die met de Vader en de Zoon tezamen
 wordt aanbeden en verheerlijkt;
 die gesproken heeft door de profeten.
 Ik geloof in de ene, heilige, katholieke en apostolische kerk.
 Ik belijd één doopsel tot vergeving
 van de zonden.
 Ik verwacht de opstanding van de doden
 en het leven van het komend rijk.
 Amen.

Appendix 2

De apostolische geloofsbelijdenis (Symbolum)

153

Nederland

Credo in Deum Patrem omnipotentem, Creatorem caeli et terrae, et in Iesum Christum, Filium Eius unicum, Dominum nostrum, qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus, et sepultus, descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad caelos, sedet ad dexteram Patris omnipotentis, inde venturus est iudicare vivos et mortuos.
Credo in Spiritum Sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam aeternam.
Amen.

Ik geloof in God de almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde. En in Jezus Christus, Zijn enige Zoon, onze Heer, Die ontvangen is van de Heilige Geest, geboren uit de maagd Maria, Die geleden heeft onder Pontius Pilatus, is gekruisigd, gestorven en begraven, Die nedergedaald is ter helle, de derde dag verrezen uit de doden, Die opgestegen is ten hemel, zit aan de rechterhand van God, de almachtige Vader, Vandaar zal Hij komen oordelen de levenden en de doden.
Ik geloof in de Heilige Geest; De heilige katholieke Kerk, de gemeenschap van de heiligen; De vergeving van de zonden; De verrijzenis van het lichaam; En het eeuwig leven.
Amen.

Vlaanderen

154

Credo in Deum Patrem omnipotentem, Creatorem caeli et terrae, et in Iesum Christum, Filium Eius unicum, Dominum nostrum, qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus, et sepultus, descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad caelos, sedet ad dexteram Patris omnipotentis, inde venturus est iudicare vivos et mortuos.
Credo in Spiritum Sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam aeternam.
Amen.

Ik geloof in God, de almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde.
En in Jezus Christus, Zijn enige Zoon, onze Heer, die ontvangen is van de Heilige Geest, geboren uit de maagd Maria;
die geleden heeft onder Pontius Pilatus, gekruisigd is, gestorven en begraven, die nedergedaald is ter helle, de derde dag verrezen uit de doden;
die opgevaren is ten hemel en zit aan de rechterhand van God, Zijn almachtige Vader,
van daar zal Hij komen oordelen de levenden en de doden.
Ik geloof in de Heilige Geest;
de heilige katholieke Kerk;
de gemeenschap van de heiligen;
de vergiffenis van de zonden;
de verrijzenis van het lichaam; het eeuwig leven.
Amen.

Thomas van Aquino in Nederlandse vertaling

I. Theologische syntheses

Scriptum super libros Sententiarum

(geen vertalingen)

Summa contra Gentiles

III, 1-15;17: Rudi Te Velde (red.), *Thomas over goed en kwaad*, Baarn 1993

(Annalen van het Thijmgenootschap jg. 81, afl. 1).

IV, 11: Rudi Te Velde (red.), *Vruchtbaar woord. Wijsgerige beschouwingen bij een theologische tekst van Thomas van Aquino*, Leuven 1990.

Summa Theologiae

Theologische Summa, Geloofsverdediging, Antwerpen, 1927-1943 (Onvoltooid vertaling van de gehele theologische summa. De volgende delen zijn verschenen: 1. Over God in de eenheid van zijn natuur (**I, q. 1-26**); 2. Over de drievuldigheid (**Ia, q. 27-43**); 5. Over het heelalbestuur (**Ia, q. 103-119**); 10. Over de wetten (**Ia IIae, q. 90-108**); 11. Over de genade (**Ia IIae, q. 109-114**); 12. Over het geloof (**IIa IIae, q. 1-16**); 13. Over de hoop (**IIa-IIae, q. 17-22**). Over de liefde (**IIa-IIae, q. 23-27**); 14. Over de verstandigheid (**IIa-IIae, q. 47-56**); 15. Over de rechtvaardigheid I (**IIa-IIae, q. 57-66**); 16. Over de godsdienstigheid (**IIa-IIae, q. 80-100**); 20. Over de Menswording (**IIIa, q. 1-26**); 21. Over den Verlosser I (**IIIa, q. 27-45**); 21bis. Over den Verlosser II (**IIIa, q. 46-59**); 22. Over de sacramenten (**IIIa, q. 60-72**); 23. Over de Eucharistie (**IIIa, q. 73-83**)

Over God spreken: een tekst van Thomas van Aquino uit de Summa Theologiae (Ia, q.13), vert., ingel. en van aant. voorz. door H. W. M. Rikhof, Delft 1988 (Reeks: *Sleutelteksten in godsdienst en theologie*, 6)

Over de wet, vert., ingel. en van aantekeningen voorzien door M.A.J.M. Buijsen, Baarn 1996 (Reeks: Ambo-Klassiek). (**Ia IIae, q. 90-97**)
 Thomas van Aquino, *Mag je een mens doden? Teksten uit de Summa Theologiae over God, geloof en geweld*. De Latijnse tekst, ingel., vertaald en geann. door Carlo Leget, Zoetermeer 2008 (**IIa IIae, q. 10,11,40,64, 124 en 188**) (Reeks: Vertalingen van het Thomas-Instituut te Utrecht, 4)

2. Disputen

Quaestiones disputatae De virtutibus

Rudi Te Velde (red.), *De deugden van de mens: Thomas van Aquino: De virtutibus in communi*, Baarn 1995.(Annalen van het Thijmgenootschap jg. 83, afl. 3) (Gedeeltelijke vertaling)

Quaestiones disputatae De veritate

Rudi Te Velde (red.), *Thomas van Aquino : over waarheid. Vertaling en essays*, Nijmegen 2006 (Annalen van het Thijmgenootschap 94,3) (Vertaling van q. 1)

3. Bijbelcommentaren

(geen vertalingen)

4. Aristoteles-commentaren

Sententia super Metaphysicam

Metaphysica tussen ervaring en transcendentie, ingel. vert. en geannot. door Rudi te Velde, Kampen 1994 (Reeks: Agora editie). (Vertaling van het **voorwoord**)

5. Overige commentaren

Super Boethium De Trinitate

Metaphysica tussen ervaring en transcendentie, ingel. vert. en geannot. door Rudi te Velde, Kampen 1994 (Reeks: Agora editie). [Vertaling van **q. 5 en q. 6**]

6. Polemische geschriften

(geen vertalingen)

7. Traktaten

De ente et essentia

Over het zijnde en het wezen, ingel., vert. en geannot. door B. Delfgaauw, Kampen 1986 (Reeks: Agora editie).

De Regno

Over het koningschap, ingel., vert. en geannot. door M. A. J. M. Buijsen, Kampen 1997 (Reeks: Agora editie)

157

8. Brieven en gelegenheidsgeschriften

De rationibus fidei ad Cantorem Antiochenum

Rekenschap van het geloof: antwoord op bezwaren van moslims, joden en oosterse christenen voor de cantor van Antiochie, vert., ingel. en geann. door Henk Schoot, Zoetermeer 2003 (Reeks: Vertalingen van het Thomas-Instituut te Utrecht, 3).

9. Liturgische werken, preken, gebeden

Collatio in salutionem angelicam - Collatio in orationem dominicam

Over het Onzevader en het Weesgegroet, de Latijnse tekst, ingel., vert. en geann. door Carlo Leget, Zoetermeer 2000 (Reeks: Vertalingen van het Thomas-Instituut te Utrecht, 2)

Collatio in decem precepta

Over de Tien Geboden, de Latijnse tekst, ingel., vert. en geann. door Carlo Leget, Zoetermeer 1999 (Reeks: Vertalingen van het Thomas-Instituut te Utrecht, 1)

Gebeden

Gebeden van St. Thomas van Aquino, Dendermonde, 1933.

Over de vertalers

Harm Goris (1960) studeerde theologie in Utrecht en promoveerde in 1996 op een studie over Gods voorkennis en alorzakelijkheid bij Thomas van Aquino (*Free Creatures of an Eternal God. Thomas Aquinas on God's Infallible Foreknowledge and Irresistible Will*). Hij is nu universitair docent systematische theologie aan de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg.

Eric Luijten (1964) studeerde theologie in Utrecht en promoveerde in 2003 op een studie over het sacrament van boete en verzoening bij Thomas van Aquino (*Sacramental Forgiveness as a Gift of God. Thomas Aquinas on the Sacrament of Penance*). Hij is momenteel adjunct-directeur van Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing.

Henk Schoot (1958) studeerde theologie in Utrecht, Amsterdam, Notre Dame (USA) en Parijs. Hij promoveerde in 1993 op een studie over de christologie van Thomas van Aquino (*Christ the 'Name' of God. Thomas Aquinas on naming Christ*) en bekleedde van 2006 tot 2012 de tijdelijke bijzondere leerstoel in de theologie van Thomas van Aquino. Hij is nu universitair hoofddocent systematische theologie aan de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg en directeur van het Thomas Instituut te Utrecht.

Jacco Verburgt (1969) studeerde filosofie en theologie te Amsterdam, Leuven en Rome, en promoveerde in 2006 op een studie over *De radicaliteit van het kwaad*. Hij is momenteel verbonden aan de Tiltenberg en het departement Filosofie van de Universiteit van Tilburg.

Jörgen Vijgen (1974) studeerde geschiedenis en filosofie te Antwerpen, Leuven en Rome en promoveerde in 2011 te Rome (Angelicum) op een studie over de Eucharistie in de 13de eeuw (*The status of Eucharistic accidents 'sine subiecto': An Historical Trajectory up to Thomas Aquinas and selected reactions*). Hij doceert aan verscheidene priesterseminaries in Nederland.